

ГРОМАДСЬКО-КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ СУМЩИНИ
В РОКИ ОКУПАЦІЇ 1941-1943 РР.
(за матеріалами газети «Сумський вісник»)

ПЛАН

ВСТУП

РОЗДІЛ 1. Загальна характеристика культурного життя в Україні у період окупації.

РОЗДІЛ 2. Культурні процеси на Сумщині 1941-1943 рр.

2.1 Релігійне життя.

2.2 Свята.

2.3 Мистецьке життя.

2.4 Кіно і радіо.

2.5 Театральне життя.

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

ВСТУП

Актуальність даної теми полягає в тому, що питання соціально-культурного становища Сумщини в період окупації є недостатньо дослідженим. Дослідження даної проблеми важливе не тільки для історичної науки, але й для розвитку краєзнавства Сумщини. Вивчення відомостей про соціальні та культурні процеси у той період дає змогу зрозуміти та проаналізувати основні проблеми життя в період окупації, окреслити настрої населення, дослідити життя в окупованих місцевостях таким, яким воно насправді було.

Об'єктом дослідження є соціально-культурна політика німецької влади у роки окупації.

Предметом є соціальні та культурні процеси, що проходили на Сумщині в період окупації (1941-1943 рр.).

Мета полягає в аналізі та узагальненні основних процесів та явищ в окупаційному житті Сумщини, дослідженні окремих сфер культурного життя міста і регіону, узагальнення особливостей театрального, мистецького життя, визначення основних закономірностей в роботі органів окупаційної влади.

Завдання роботи полягає в:

- аналізі основних засад політики окупаційної влади щодо урегулювання культурного життя;
- вивченні основних форм пропаганди на Сумщині засобами кіно і радіо;
- освітлення особливостей розвитку різних галузей культурно-мистецького життя в умовах окупації.

Останнім часом зазначена тематика все більше привертає увагу дослідників. Для характеристики загальних тенденцій становища культурної сфери в зазначений період залучені роботи М.В.Ковалю [4; 5], В.Косика [7], В.І.Дашичева [3], Н.Мюллера [10]. Серед дослідників, які вивчали різні аспекти культурних процесів на Сумщині слід назвати роботи В.Гайдабури [1; 2], Б.Корогод, Г.Корогод, М.Логвиненка [6],

В.Нестеренка [11; 12], О.Лисенка [9], В.Ленської [8], О.Потильчака [13], Т.Себти [14].

Основу джерельної бази становлять матеріали місцевої преси, а конкретно газети “Сумський вісник” (Суми), яка виходила в роки окупації. Вони містять велику кількість фактичних даних, поданих у статтях, повідомленнях, оголошеннях. Їх автори – переважно представники місцевої інтелігенції – розповідали місцевому населенню про різноманітні культурні заходи – проведення свят, виставок, роботу “Просвіт”, театрів, кіно, відкриття учбових закладів. В цілому матеріали періодики, які досліджувалися автором в Державному архіві Сумської області, дозволяють досить ґрунтовно показати становище театральних установ в окупованій Сумщині.

Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків та списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. Загальна характеристика культурного життя в Україні у період окупації

Початок окупації Сумщини пов'язаний з операцією частин вермахту по оточенню кількох радянських армій в районі Києва. Вже наприкінці серпня в районі Шостки йшли запеклі бої. Німецька окупація Сумщини тривала довгі два роки – до вересня 1943 р. Обласний центр був звільнений Червоною Армією 2 вересня.

Як відомо, Україні надавалося виключно важливе значення в майбутній системі німецьких володінь, перш за все як аграрно-сировинного додатку і ринку збуту німецьких промислових товарів. Ідеї щодо поділу території Радянського Союзу першим серед лідерів нацистів висунув Альфред Розенберг, який вважався найавторитетнішим знавцем “східного простору” в Німеччині. Звичайно, вони базувалися на ідеології націонал-соціалізму і були покликані забезпечити довговічне німецьке панування.

20 квітня того ж року Гітлер видав наказ про призначення Розенберга “уповноваженим по центральному контролю над питаннями, пов'язаними зі східноєвропейськими областями”. 20 червня 1941 р. Розенберг виступив з промовою перед вузьким колом німецьких керівників. Україну він пропонував використати як противагу майбутній Росії, а тому – перетворити її в союзника Німеччини, проводячи тут гнучку окупаційну політику. Серед іншого він наголосив на необхідності підняти українське національне самопочуття. З цією метою, на його думку, необхідно заохочувати публікації про боротьбу українців, підтримувати культ гетьманів Хмельницького, Сагайдачного, Мазепи, друкувати твори українських письменників, сприяти розвитку української мови, відкрити університет у Києві та вищі технічні учбові заклади і, навіть, дозволити створення політичного руху Українського Козацтва.

Автором іншої концепції політики на сході був Гімmlер. Ще 28 травня 1940 р. він подав фюреру доповідну записку “Деякі міркування про поводження з місцевим населенням східних областей”, яка отримала схвалення. Як і Розенберг, Гімmlер підкреслював зацікавленість у дезінтеграції Радянського Союзу. Стосовно окремих народів, тут говорилося про недопустимість їх поєднання, збільшення, тим більше, піднесення національної свідомості й культури. Звідси – непотрібність вищої освіти, а достатність лише чотирирічних шкіл і т.д [3, с. 59-60].

Але вирішальною була позиція Гітлера. Фюрер вважав, що “...українці також ліниві, погано організовані, по-азіатські нігілістичні, як і великороси. Тут не повинно стояти питання етики праці й обов’язку, ці люди не зрозуміють таких речей ніколи, оскільки вони реагують тільки на нагайку. Сталін – один із найбільш великих сучасників, оскільки йому все-таки вдалося, щоправда, тільки завдяки найсуворішому примусу, викувати державу з цього сімейства кроликів”[7, с. 534]. Гітлер хотів використати “досвід” радянського диктатора, тому ідея поміркованої політики в Україні була відкинута.

Військові інстанції Німеччини активно співробітничали зі службою Розенберга і підтримували його ідеї. Перед війною з СРСР представники міністерства східних окупованих територій, яке очолював Розенберг, були направлені в штаби трьох груп армій, що готувалися до нападу. Співпраця здійснювалася також по лінії відділів пропаганди вермахту й даного міністерства [10, с. 77-78]. Тому у військовій зоні, до якої відносилася й Сумщина, завдяки цій обставині спостерігається певна поміркованість окупаційної політики.

Таким чином, в основі політики нацистів у сфері культури лежали положення расової теорії. Політика військових властей у цій царині не була послідовною. У верхівці керівництва Німеччини і до, і під час війни існували відмінності у підходах по вирішенню цих питань: з одного боку позиція Гітлера, яка домінувала, з іншого – Розенберга.

РОЗДІЛ 2. Культурні процеси на Сумщині 1941-1943 рр.

2.1 Релігійне життя

Одним з найважливіших моментів, які намагалася змінити нова влада стало церковне життя.

Так на початку січня в Сумах було організовано товариство (контору) по проектуванню, будуванню та реставрації храмів. Як зазначалося у номері «Сумського вісника» від 11 січня 1942 р., у конторі працювали кращі майстри і обслуговувала вона Суми й села Сумської області [15].

Першою в Сумах була відкрита Ільїнська церква, де було навіть зроблено невеликий ремонт. Також відкрито почали проходити богослужіння у Троїцькій, Кладбищенській, Пантелеймонівській церквах та у соборі. Також було відновлено хрещення дітей. Стало поширеним явище публікування оголошень про запрошення священників до церков. Однак відчувався брак священнослужителів. Наприклад, Краснопільська церква Успія Пресвятої Богородиці запрошувала священника [16].

Необхідно відмітити, що почалося освячення будівель. Так в селі Рясному Краснопільського району на початку березня 1942 р. пройшло освячення школи. У цьому ж селі у Вербну неділю пройшло відкриття храму. Освячення провели протоієрей Федір Приходько і панотець Паладій по чину XVI віку з часів Київського Митрополита Петра Могили [17].

Не минуло німецьке командування й святкування Великодня. Згідно оголошенню у «Сумському віснику» від 24 березня 1942 р. Сумська комендатура встановлювала скорочений робочий день до 12 години опівдні у п'ятницю 3 квітня, і вихідні дні у суботу, неділю і понеділок, відповідно – 4, 5, 6 квітня [19].

24 травня в день Св. Тройці відновилася Божа служба у головному олтарі Сумського Троїцького собору. Храм було відремонтовано парафіянами та церковною радою на чолі з її головою М.Н. Орбинським. Протоієрей о. Амвросій Краснопільський виголосив проповідь. А 25 травня в день Св. Духа у соборі проводилося храмове свято [20].

9 червня при відділі освіти і пропаганди було проведено збори настоятелів, старост, прихожан святих храмів м. Сум. Було обрано нове тимчасове керівництво церковної ради у зв'язку з тяжкою хворобою панотця Золотарьова, який до того часу керував церковними справами. Збори обрали до складу Сумського церковного управління настоятеля Троїцького собору Амвросія Краснопільського, настоятеля Петропавлівського храму О.Щербину [21].

Німецькою комендатурою на посаду головного священика Сумського району 18 липня 1942 р. було призначено настоятеля Сумського Троїцького собору протоієрея Амвросія Краснопільського [22].

1 серпня 1943 р. відновлено роботу Преображенського собору після ремонту. Було проведено літургію, а після подячний молебень [21].

2.2 Свята

Одним із засобів німецької пропаганди в роки окупації стало проведення як традиційних для України, так і нових свят.

Так, існують численні відомості про відзначення релігійних свят, наприклад Великодня. Поряд з цим відзначалися й традиційні соціалістичні свята, такі як Міжнародні дні солідарності трудящих. Не залишило поза увагою німецьке командування проведення Шевченківських днів чи річниці виходу «Енеїди» І.Котляревського. Акцентуючи увагу на природжених родинних почуттях українців пропагувалися Дні матері і Дні родини у Німеччині. Але найбільш значним і масштабним було відзначення Дня народження фюрера і «Дня визволення» - напад німецьких військ на Радянський Союз.

Інформація про свята, їх історію і проведення висвічувала крізь призму німецької пропаганди місцева преса. Так, наприклад, Шевченківським дням був присвячений майже весь випуск газети «Сумський вісник» від 11 березня 1942 р. Перша сторінка випуску розповідала про славетне життя поета, письменника і художника. У короткій біографії вміщеній у статті «Славетне життя» автор акцентує увагу читачів на ролі Москви у тяжкому житті Шевченка.

У статі «Митець слова» Г.Сергієнко наголошує на тому, що «Шевченківські дні стали днями нашого національного свята». Цікавим є посилання на святкування Шевченківських днів у 1937 р. У замальовці «Як жид спаскудив шевченківське свято в Україні» показано, що після «марксистського освітлення» біографії Шевченка перед виставою «Назар Стодола» представленої зав. агітпропом Лашнюковим, був зірваний показ цим же Лашнюковим самої пьєси.

Привертають увагу статті «Шевченко і Європа» та «Шевченко – художник», які висвітлюють не тільки мистецький талант письменника, але й погляди інших митців Європи на його творчість [24].

Не оминуло українців і святкування п'ятдесят третьої річниці з дня народження Адольфа Гітлера. Номер «Сумського вісника» від 19 квітня 1942 р. першу полосу присвятив вшануванню честі й слави фюрера. Стаття бургомістра м. Суми Я.Дяденка «Вождь, визволитель України», містить подяку за те, що А.Гітлер начебто «витягнув Україну з темряви», бо «той, хто бажає дістатися з темряви до світла, мусить мати вождя». Усе населення Сум запрошувалось до святкування дня народження Гітлера, яке проходило в приміщенні кінотеатру ім. Т.Г.Шевченка 20 квітня о 16 годині [28].

Цікавим доповненням до свят періоду окупації є День матері, що святкувався 17 травня у Німеччині. Стаття від 15 травня 1942 року у наголошує на його душевності, закликаючи українців брати приклад з арійців, для яких це свято стало символом нації і родинності. Стаття в наступному номері газети під назвою «Як шаную матір Німеччина» майже повторює вищезазначену, але доповнює інформацію описом майже ідеального становища матерів в Німеччині, наголошує на тому, що таке поводження з жінками – краща риса арійців [30].

Але найвизначнішим святом в роки окупації стала річниця вторгнення німецьких військ на територію України – «Рік перемог» як зазначалося у номері «Сумського вісника» від 21 червня 1942 р. На честь цієї події 21 червня від 18 до 19 години транслювалася радіопередача «до роковин з дня священної війни Великонімеччини проти большезму», під час якої були прочитані статті «22 червня 1941 року» і «Брехня з розбитих бастіонів» [31].

Цікаво, що висвітлення свят з кінця 1942 та у 1943 рр. стає значно скромнішим. Цьому сприяли поразки вермахту і його відступ під натиском Червоної армії.

30 січня 1943 р. Німеччина святкувала 10-ту річницю встановлення влади націонал-соціалістичної партії. Інформація про цю подію подавалася у «Сумському віснику» 7 лютого 1943 р. На першій і другій

сторінках випуску вміщена українською мовою «Відозва фюрера», яку виголосив рейхсміністр д-р Геббельс у Берлінському Спорт-Палаці. У ній говорилося про «тяжкий і почесний» шлях націонал-соціалістів до влади, їхню важливу роль у встановленні майбутнього світового порядку тощо. Також промова містила критику більшовизму, зокрема довоєнної політики більшовиків в Україні [32].

Дивує той факт, що 54-та річниця з дня народження А.Гітлера не знайшла своє відображення на сторінках місцевої преси. На відміну від 1942 р. ні 36 номер «Сумського вісника» від 18 квітня, ні 37 від 21 квітня не містив жодної згадки про святкування цієї події.

Намагалось німецьке командування відтворити на окупованих територіях й традиційні для населення з передвоєнних часів весняні суботники. Так у «Сумському віснику» від 28 квітня 1943 р. можна побачити заклик до прибирання вулиць, дворів тощо [33].

Оминувши увагою день народження Гітлера, окупаційні власті все ж таки не забули про святкування Дня визволення – другої річниці вторгнення нацистських військ. Стаття з гучною назвою «2 роки» з першої полоси випуску «Сумського вісника» від 22 червня 1943 р. описує нелегку роль німецького війська в боротьбі з більшовизмом. Привертає увагу виправдання зимового відступу. Акцентується увага на тому, що територія, яку залишили німецькі війська при відступі все одно не переважає за розміром ту територію, яку вони захопили за перші півтора роки війни. Не забули звернути увагу й на нову «щасливу долю» українського селянства, яка стала такою лише з 22 червня 1941 року. Так у статті «Радість селян» наводяться приклади покращення життя з дня початку «великої битви за визволення народів Радянського Союзу спід більшовицької системи терору й поневір'яння» [34].

На честь «св'ята» 20 червня відбувся концерт для військовополонених за участю артистів Сумського міського театру. Згідно з відомостями статті «Сумського вісника» присвяченої цьому

заходу, до участі у концерті приєдналися деякі військовополонені. Так Поскрепко Олексій розпочав виступ деякими акробатичними номерами. Офіційна частина, яка мала тривати одну годину, розпочалася з маршу «Фест» Тейке. Концерт складався з 10 номерів, які включали в себе виступ хору та окремих артистів. Привертає увагу той факт, що після виступів артистів присутні були запрошені «відвідати їдальню і житла поневолених щоб наочно довідатися про їхні умови життя».

Звернули увагу й на літературне життя України. Так стаття «Видатна дата в житті України» робить наголос на тому, що «1943 рік з'являється роком споминів про батька української літератури І.Котляревського, бо саме на цей рік припадають чотири дати, що знаменують декілька найвизначніших подій з історії українського життя і літератури». Як виявилось, 1943 рік був 145-ю річницею з дня видання «Перелицьованої Енеїди», 125-річчям зі створення «Наталки-Полтавки», 105-ю річницею з дня смерті Котляревського і 40-річчя з дня відкриття йому пам'ятника в Полтаві. Не оминув уваги й опис дня відкриття пам'ятника, який «став великим маніфестаційним святом в придавнений царським режимом Україні і одночасно перетворився на значну політичну демонстрацію. На заборону міського голови Полтави виносити промови українською мовою усі гості встали і покину приміщення [36].

2.3 Мистецьке життя

Найвагомішим засобом впливу було перетворення усього культурного життя міста та області на машину пропаганди. Значна увага приділялася висвітленню мистецького життя під потрібним окупаційним властям кутом зору не тільки на території Сумщини, а й загалом у всій Україні.

У номері «Сумського вісника» від 16 січня 1942 р. було опубліковано звернення художника М.Добровольського, який закликав товариство «Просвіта», організоване в середині січня 1942 р., згуртувати навколо себе художників, скульпторів, різчих, ткачих, вишиваниць й інших фахівців образотворчого і прикладного мистецтва [37].

Так, беручи приклад з Мінська, де було організовано виставку образотворчого мистецтва, таку виставку було вирішено створити й в Сумах. У квітні 1942 р. було обрано журі у складі художників Добровольського, Пелешука, Ягодкіна. Виставка проходила 15 квітня в приміщенні міського кінотеатру ім. Т.Г.Шевченка [38].

З кінця лютого 1942 р. почався набір у школу української національної художньої вишивки, що була організована Сумським українським товариством «Просвіта» та відділом освіти та пропаганди міської управи. Школа мала стати осередком естетичного виховання, мистецького відродження Сумщини. Навчання було платним – 100 карбованців на місяць, до того ж при записі необхідно було робити передплату на три місяці вперед. Термін навчання – 6 місяців, після чого його можна було продовжити і отримати освіту вихователя. Школа почала свою діяльність з 1 травня 1942 р.

Ще одним осередком української національної культури мала стати майстерня різьби по дереву, яка відкрилася у середині травня. На відміну від школи вишивки, навчання у майстерні різьби по дереву було

безкоштовним. Керівником майстерні став Шубін Володимир Дмитрович. Через місяць після відкриття в ній навчалося вже 11 учнів.

Значна увага Сумського відділу освіти та пропаганди приділялася відродженню міського художнього музею. Його відкриття відбулося 3 травня 1942 р. З цієї нагоди проведено виставку українського мистецтва. На відкритті, як повідомлялося у «Сумському віснику» від 6 травня 1942 р., були присутні польовий комендант, командування, солдати німецької армії та місцеве населення. Визначними експонатами музею стали вишивки виконані ученицями жіночої гімназії, а також вирізьблена по дереву ікона [39]

З 1 травня 1942 р. відкрилася виставка робіт професора архітектури харківського художнього інституту В.К.Троценка. Як пише «Сумський вісник» від 31 травня 1942 р., «про них (експонати) гарно відгукувалася спільнота Харкова» [40].

На початку липня у приміщенні Сумського міського художнього музею пройшла ще одна виставка. Були виставлені роботи художників Добровольського, Пелешука, Троценка, Буцика, Ягодкіна, Белого. Як зазначалося в випуску «Сумського вісника» від 3 липня 1942 р. виставка була невеликою і розміщала лише в 3 кімнатах [41]. Твори мали різноманітне направлення. Так Бєлий і Добровольський представили пейзажі. Особливу увагу привертали пейзажі Белого, які він зробив перебуваючи на засланні в Сибіру. А твори Добровольського названі «кращими зразками художнього мистецтва останніх років передреволюційної епохи». Ягодкін представив портрет пані Самодієвої, виконаний аквареллю, а також зимовий пейзаж виконаний маслом. Пелешук підготував 27 творів як олівцем, так і маслом. Також був представлений автопортрет Буцика.

У «Сумському віснику» також йшлося про плани перетворення даної виставки з тимчасової у постійну, де б експонати художників постійно надходили і заміняли продані [42].

Для мистецького життя міста у 1943 році були характерні постійні перериви у роботі майстерень, шкіл, виставок, що було зумовлено військовими діями. Так лише з початку березня відновили роботу та почали новий набір учнів школа вишивки, яка перетворилася у школу шиття, крою та вишивки, а також майстерня різьби по дереву. 7 травня відновила роботу майстерня по виробленню штучної вощини.

З 3 по 13 червня у приміщенні відділу постачання проходила виставка робіт учнів підприємств та ремісничих шкіл, на якій були присутні представники міської управи, військового командування, вчителі та учні. Були представлені роботи учнів слюсарної групи, майстерні лозоплетіння, художньої школи Фонталена, школи народної вишивки та майстерні різьби по дереву. Художня школа Фонталена представила орнаментику, перемальовані портрети, малюнки з натури, навіть, портрети Адольфа Гітлера.

За наказами бургомістра міста було проведено ряд заходів по пожвавленню роботи місцевого художнього музею. Так був організований краєзнавчий відділ, були виставлені цінні експонати зі сховищ. У приміщенні музею продовжувала діяти виставка місцевих художників. Планувалося провести ряд заходів для поповнення експонатів музею не тільки творами художнього, а ще й прикладного мистецтва, наприклад, роботами школи різьби по дереву [43].

2.4 Кіно і радіо

У період окупації свою роботу відновили три сумські кінотеатри: кінотеатр ім. Т.Г.Шевченка (зараз будівля нічного клубу «Фортуна»), «Люкс» (зараз будівля філармонії) та «Промінь». Фільми, які демонструвалися в кінотеатрах були німецькими або містили в собі німецьку пропаганду. Показ кінострічок відбувався, як українською, так і німецькою. Так у травні 1942 р. у кінотеатрі «Люкс» демонструвався фільм «Пани та слуги» про англійських лордів Віплів та Спіллерів, які суворо трималися традицій роду, що з часом руйнувалися. Фільм демонструвався з українським перекладом [44].

Також у кінотеатрах відбувався показ кінохронік та фільмів для дітей. На початку липня у кінотеатрі «Люкс», поряд з німецьким фільмом «Світовий рекорд у бічному бігу» та кінохронікою, для дітей демонструвалися фільми «Життя рака» та «Зоологічний сад Ляйпціга в будні» [45].

Сеанси проходили як для цивільного населення, так і для військових. У кінотеатрі «Промінь» зазвичай було два сеанси щодня, окрім вівторка та четверга, а кінотеатрі «Люкс» фільми демонструвалися лише по неділях з сімнадцятої до дев'ятнадцятої години.

В основному проходив показ фільмів виготовлених німецькою кіностудією «Терра». На початку лютого 1943 р. проходила демонстрація картини «Такі вже чоловіки». Це була типова мелодрама: за кохання молоді дівчини Беатріче змагаються два чоловіки. На початку березня в кінотеатрі «Промінь» демонстрували стрічку «Ротшильд», який розповідав про засновника відомої династії європейських банкірів єврейського походження Майера Амшеля Ротшильда [46]. У квітні з перекладом українською йшов фільм «Сім днів невдач».

Необхідно відмітити, що відбувався показ і фільмів про відомих мистецьких діячів. Наприклад, у квітня проходив показ стрічки про відомого нідерландського художника «Рембрандт» [47].

Зазвичай перед кожним показом фільму демонструвалася кінохроніка. Наприклад, наприкінці квітня 1943 р. перед переглядом фільму «Щасливі невдахи» виробництва студії «Емо-фільм» у Відні, пропонувався перегляд кінохроніки-журналу №602. Вона показувала національне румунське свято, життя кадетів одного іспанського військового училища, найбільшу підвісну дорогу у Франції, змагання між лижниками Швеції та Швейцарії, кінні змагання на французькому іподромі, а також навчання майбутніх балерин в одній берлінській школі. Далі йшла воєнна хроніка з кадрами захоплення Японією китайських територій і містила такі строки: «Ми бачимо на екрані усміхнені радіючі обличчя китайських громадян, які вітають японських воїнів». Далі демонструвалися кадри з африканського фронту та Західного Кавказу, з Новоросійська. Отже, кінохроніка була також важливим інструментом пропаганди та впливу на населення [47].

У 1943 р. робота сумських кінотеатрів була досить інтенсивною, демонструвалася велика кількість розважальних німецьких фільмів. Так у травні на сумські екрани вийшов фільм «Алло, Жанін» [48]. А з 4 червня у кінотеатрі «Люкс» почав демонструватися фільм «Наречена з неба», який розповідав історію кохання льотчиці та журналіста [49]. Також у червні демонструвалася стрічка «Її перше переживання» про цікаву та заплутану історію кохання професора та його студентки. Липень почався з показу стрічки «Зоря на Ріо» про історію пошуків однойменного діаманту. Ще однією пригодницькою історією стала картина «Блакитна сукня» виробництва компанії «Тобіс фільмпродукціон» [50].

Влітку 1943 р. більшість стрічок демонструвалася в кінотеатрі «Люкс». Наприклад, фільми «Маленькі-дівчата – великі проблеми» з 18

липня [51]; «Дівчина шуліка» - історія про недосяжне кохання з 1 серпня [52]; «Кора Террі» - стрічка про двох сестер-танцюристок і вибрані ними шляхи долі з 8 серпня [53]; з 15 серпня фільм про хвилюючі будні німецького цирку «Люди, звірі, сенсації» [54].

Що стосується кінотеатру ім. Шевченка, то він частіше виконував функцію виставкової зали, ніж кінотеатру.

Отже, кіно було важливим засобом впливу, який в основному діяв висвітлюючи псевдо факти війни та німецької реальності.

У період окупації радіомовлення у Сумах відновило свою роботу 24 травня 1942 р. Користуватися хвильовим радіо населенню було заборонено, а всі радіоприймачі необхідно було здати в комендатуру. Це пояснюється прагненням окупаційних властей забезпечити власну монополію щодо інформування населення, а значить і монополію у сфері пропаганди. Тому слухати можна було лише дрогове радіо, створене до війни і частково відновлене в роки окупації.

Передачі велися українською мовою тричі на тиждень, а саме – у неділю, середу і п'ятницю. Трансляція починалася о двадцятій годині п'ятнадцять хвилин і закінчувалися о двадцять першій годині. Вони знайомили слухачів з новинами в світі, ходом бойових дій на фронтах, а також передавалися новини місцевого життя, розпорядження й накази органів місцевої влади та військових управлінь, які стосувалися місцевого населення.

Темою першої передачі, яку проводив міський бургомістр став «Стан радянського тилу» [55]. Наступна передача від 29 травня 1942 р. розповідала про життя жінки-матері в Німеччині. Також подавався матеріал про німецько-українські торгівельні відносини.

Однак головною темою радіопередач була неминуча поразка союзних держав у війні з Німеччиною [56]. Досить часто в радіопередачах цитувалися уривки або навіть повністю книги

антирадянського спрямування, наприклад, у червні 1942 р. зачитувалася книга «Таємниці кремлівського двору» Ганса Рабля [57].

Радіопрограми містили заклики до праці в Німеччині. Так з 5 червня 1942 р. в ефірі зачитувалися листи від мешканців Сумщини, які виїхали на роботу до Німеччини. Вони розповідали про чудові умови праці [58].

У червні радіотрансляції були перенесені на неділю на вісімнадцяту годину п'ятнадцять хвилин. Тематика передач не мінялася. Так у «Сумському радіовіснику» від 7 червня 1942 р. було прочитано листа від працюючих у Німеччині, продовжено читання розділу книги «Таємниці кремлівського двору», який мав назву «Сталін – підлий вбивця». У передачі «Сумського радіовісника» 10 червня, окрім звичайної побутової інформації з життя міста, новини з Європи та читання вищезгаданої книги, була прочитана кореспонденція на тему «Німеччина нагородить усіх, хто допомагатиме нищити партизан» [59].

Передача від 12 червня привертає увагу аграрним спрямуванням. Більша її частина була присвячена кореспонденції на тему «Розбудова сільського господарства на Поділлі та Волині», а також розповідям українців про землемірні роботи [60].

Загалом усі передачі «Сумського радіовісника» мали схожу структуру. Починалися зазвичай чи з листів чи, наприклад, з читання статей, як в передачі від 14 червня 1942 р. «Проти ворогів народу» та «Чункінг у безвиході», а закінчувалися військовими новинами зі світу та читаннями книг [61].

З наближенням 22 червня – «дня річниці війни народів Великої Німеччини проти більшовизму» - більшість передач була присвячена цій події. 17 червня транслювалися бесіди на тему «За що бореться Німеччина», «Життя у Німеччині» [62]. Звучали маніфести А.Гітлера, 19 червня знову зачитувалася стаття про Великої Німеччинну та на тему «Жидівство – ворог людства», Еріха Кенмавра «Зникнувший

радянський маршал». У святковій тематичній передачі від 21 червня звучали статті «22 червня 1941 року» та «Брехня з розбитих бастіонів», також продовжено читання статті Еріха Кенмавра [63].

З нагоди річниці газети «Сумський вісник» 3 липня 1942 р. в радіоефірі звучала стаття з газети «Вперед до перемоги», а також про життя робітників в Німеччині. Не зупинялася і пропаганда виїзду до Німеччині. 10 липня було прочитано статтю під назвою «Трьохсот тисячний українець поїхав до Німеччини». Продовжувалася критика Радянського союзу, так в цій же передачі було розпочато читання статті «Що буде потім». Як зазначалося, це про справжній соціалізм, побудований в Німеччині.

Іноді передачі мали й розважальний характер, так наприкінці віщання передачі від 13 липня транслювався український концерт.

Як згадано вище, іноді в передачах «Сумського радіовісника» зачитувалися статті з газети. Так у номері від 15 липня 1942 р. опубліковано фейлетон «Троє сумських брехунів», автором якого був Микола Степовий. Фейлетон розповідав про трьох сумчан, які ніби-то поширювали чутки про те, що німецькі війська вже втратили багато міст і скоро в Сумах знову встановиться радянська влада. Фейлетон мав глузливий характер і висміював евакуйованих, жінок колишніх партійних чиновників, і просто тих, хто вмів «добре жити» при Союзі та поширював дані чутки. Цей фейлетон звучав в ефірі того ж дня [65].

У радіопередачах згадувалися лідери союзницьких держав. 17 липня 1942 р. була прочитана стаття «Так говорив Черчилль».

Необхідно відмітити, що з початку серпня радіопередачі починають виходити лише раз на тиждень – у неділю, а згодом взагалі їх трансляція припиняється.

2.5 Театральне життя

Одним з основних засобів пропаганди стало театральне життя. Однак поряд з цим головним завданням, діячі мистецтва здійснювали ще й розважальну функцію у формі різноманітних концертів для німецьких військових і населення. В Сумах діяли два театри: драматичний та ляльковий.

Крім місцевих акторів інколи на сумській сцені виступали німецькі актори та співаки. Так наприкінці грудня 1941-початку січня 1942 р. пройшло декілька концертів німецького мистецтва. Оркестром під керівництвом капелмейстера Гайдо були виконані кілька композицій з творів «Світить зірка», «Німецькі попури», «Весела Вена», звучало соло на скрипці «Сирота циганська». Крім того були прочитані гумористичні оповідання та музична клоунада про «гірке минуле» радянської влади.

Відзначав театр роковини великих українських діячів. Наприклад, під час святкування Шевченківських днів у приміщенні Сумського драматичного театру пройшла вистава «Назар Стодоля», а також святковий концерт [66].

На початку березня 1942 р. відбулася прем'єра п'єси Н.А.Третьякова «Така її доля» або «Маруся» - історія про долю дівчини Марусі, яка була закохана в багатого парубка Василя Карого, егоїста, безсердечну й самовпевнену людину. За словами критика даної вистави Петра Абрамовича, п'єса пройшла рівно. Інтерес до вистави не спадав, хоча він відмітив швидкість сцени з Василем біля криниці, бо виникало відчуття пропуску в тексті. Разом з тим критик позитивно відгукнувся про гру актора А.Дунайського в ролі сліпого фельдшера. Схвальні відгуки отримав хор, що виконував пісні «Там, де Ятрень круто в'ється», «В ногу ребята идете». Також було відмічено, що масові сцени (дівоча гра, солдатські муштра) були проведені добре [67].

Через декілька днів відбулася ще одна вистава – «Лимарівна» Панаса Мирного, написана по мотивам народної балади про Нимирівну. Як відмічає той же Петро Абрамович, була присутня значна різниця між текстом новели Панаса Мирного і самою п'єсою. Хоча «спектакль в цілому сподобався і зворушував» [68].

Зі сцени сумського драматичного театру звучала класична і сучасна музика, ставилися акробатичні номери, веселі одноактні водевілі, виступала танцювальна група Асі Василіної та Аладіна. У двадцятих числах квітня пройшов концерт, в якому у виконанні симфонічного оркестру була виконана музика з опери «Фауст», також співачка Цимбалюк виконала арії для сопрано з опер «Сільська честь», «Травіата». На сцені також виступали чотири акробата Роданос, було показано кетч «Кімната правди». Балетна трупа виконала танок «Коли квіти розквітають весною» [69].

30 травня було представлено нову концертну програму під назвою «Весна на Пслі». Концерт відкривався маршем з опери Бізе «Кармен». Програму склали арії з оперет, сценки з українського життя, пісні, танки. Концерт планувалося показати 4 рази. В середині червня показано наступний концерт. Він включав російський танок, арії з опери «Люксембург» у виконанні артистки Цимбалюк, а також попури з німецьких пісень та гумористичних куплетів артистом Сорочинським [71].

У червні відбулася прем'єра вистави Юркевича «Право першої ночі» - історія тяжкої кріпацької долі. Гарні відгуки в місцевій пресі отримала гра акторів, «яка доповнила задум автора». Також було відзначено роботу режисера-постановника Дунайського. Також на червень припав показ вистави «Степовий гість» Б.Грінченка [73].

За період окупації на сцені Сумського драматичного театру було показано багато вистав з української класики, наприклад, «Воскресіння», «Хмара», «Ніч під Івана Купала», «Циганка Аза» та інші.

Акторськими трупами керували Симоненко, Лямічев, Гриньов. На початку червня трупа Симоменка провела маленький гастрольний тур по селам Низи, Старе Село та Сироватка, де показала 6 вистав. У Низах – «Наталку-Полтавку», «Шельменко денщик», «Сватання на Гончарівці», у Старому селі – «Наталку Полтавку».

На початку липня відбулася прем'єра п'єси Гулака-Артемівського «Запорожець за Дунаєм». Критик І.Богуш відзначив, що підбір акторів й виконання головної ролі М.Симоненком зроблено вдало. Хоча «концертність» під час гри А.Капнудель (Оксана), а також незіграність з актором Поповим привертала до себе увагу. Загалом «постова заслуговую гарної оцінки як з боку загального творчого задуму, так і майстерності виконання».

«Сумський вісник» від 10 липня 1942 р. повідомляв, що за перше півріччя 1942 р. театр відвідало більше дев'яноста тисяч глядачів. Серед запланованих на третій квартал вистав бачимо як нові, так і ті, що ставилися раніше: історична драма Б.Грінченка «Степовий гість», опера Гулака-Артемівського «Запорожець за Дунаєм», драма Тобілевича «Безталанна», опера Матковського «Майська ніч», історична драма Черкасенка «Про що тирса шелестіла», Тобілевича «Бондарівна», драма Кропивницького «Дай серцю волю – заведе в неволю», історична драма Старицького «Тарас Бульба» [75].

З 18 по 26 липня пройшло чотири концерти за участю симфонічного оркестру, хору, балету та солістів, а 1 серпня було відкрито нову програму.

Наприкінці місяця, а саме 26 липня, відбулася прем'єра драми Кропивницького «Невільник». Режисер драми – А.В.Дунайський, художник – С.А.Садовник, диригент – І.І.Садовник. Критика відзначила гру акторів І.Бондаренко та О.Чернущенко, яка виконала голову роль Ярини, «продемонструвавши ще раз своє зростання». Несхвальні відгуки отримала «мова» акторів, а також схематичність п'єси.

До кінця 1942 р. на сцені Сумського драматичного театру відбулося ще кілька нових прем'єр, які здобули досить схвальні відгуки від критиків. У середині серпня показана п'єса І.Тобілевича «Мартин Боруля», у жовтні – «Наймичка» Т.Г.Шевченка, «Про що тирса шелестіла» С.Черкасенка, «Бондарівна» І.Тобілевича, наприкінці листопада – «Каїн та Авель» («Борці за мрію») Тогобочного, а в середині грудня – «Наймичка» І.Тобілевича [76].

Першою виставою нового 1943 р. стала п'єса С.Черкасенка «Казка старого млина». На думку критика Івана Богуша гра акторів була на достойному рівні. Особливо він відзначив акторів Шаленого, Грязнова, Виходцева, Льодової. Хоча відзначалися і недоліки. Хоча вистава готувалася відносно, але від неї віє відтінком деякої «похапливості», помітні огріхи у грі окремих акторів. Зокрема, «не особливо яскраво створено образ першого помічника Вагнера – землеміра Крамаренка (артист Киричок)». Однак у підсумку зазначено, що «Казка старого млина» - «добра, потрібна драма» [77].

Стаття у «Сумському віснику» від 3 лютого 1943 р. розкриває деякою мірою внутрішній стан театру в період окупації. Говориться про напруженість репетицій і повну зайнятість усього колективу театру. Так у верхньому фойє балетна трупа під керівництвом А.Селенцової, ставила новий танок, готуючись до наступного концерту. Артисти драми репетирували «Пошилися в дурні». У нижньому фойє – у вестибюлі постановник-режисер Бондаренко разом з декількома артистами проводив розводку, готуючи до вистави гоголівську комедію «Одруження». В іншій кімнаті працювала хорова капела [78].

Як зазначалося, окрім постанови нових п'єс «Одруження» та «Пошилися в дурні», у 1943 р. до репертуару театру було повернуто декілька п'єс минулого року, таких як «Суєта» та опера «Запорожець за Дунаєм». До опери Гулака-Артемівського введено нових акторів Грязнова, Головченка, Косовцову, що покращило постановку. Критик

Іван Богуш звернув увагу, що така шліфовка необхідна і п'єсі «Шельменко-Денщик», бо «є фальш». Також він зазначив, що п'єса «За двома зайцями» потребує більше вдумливості, бо «останнім часом окремі актори перебільшують».

Концертний сезон для цивільного населення розпочався у березні. 21 березня пройшов концерт, в програмі якого були оркестр, хор, балет, виступали окремі виконавці. Серед артистів концерту були й німецькі солдати [79].

На початку квітня було розпочато показ вистави «Циганка Аза» М.П.Старицького. Ця п'єса вже демонструвалася на сцені Сумського драматичного театру, але після часткової зміни акторського складу було вирішено знову повернути її на сцену. Як зазначала критика, від цього вистава лише виграла, особливо це відзначилося на сценічності п'єси. Вже не було властивої попередньому варіанту трафаретності. Критик А.Сухоносівський відмів гру актора Савицького, який одночасно був і режисером, та артистки Гордієнко. Також позитивне враження залишила гра артиста Маслюченка, хоча у його героя Абраша було мало що від циганського барона, якого він мав втілити на сцені [80].

В середині квітня розпочався показ вистави «Ой, не ходи Грицю». А в травні відбулася прем'єра драми М.Кропивницького «Дай серцю волю – заведе в неволю». Критика схвально відгукнулася про дану постановку, режисером-постановником якої став Л.Савицький. З правдивістю було показано дозвілля сільської молоді. Відмітили гру артистів Савицької та Левиної [81].

Наприкінці травня відбувся показ історичної драми І.Тобілевича «Лиха іскра». Критика відзначила гру головних акторів Савицької та Савицького, хоча при цьому вказано, що іноді лагідність героїні Ярини переростала у млявість. Серед другорядних ролей відмітили гру артиста Панасенка (у ролі Кузьми) та артистки Северної (у ролі Оксани). Загалом враження від п'єси було дуже гарне [82].

Наступною виставою стала адаптована для сцени М.Старицьким новела М.Гоголя «Сорочинський ярмарок». Музична комедія почала своє сценічне життя на сумській сцені 12 червня під керівництвом постановника В.Грязнова. Іван Богуш відмітив, що для першого спектаклю характерні декілька хиб, таких як млявість та незіграність. Схвально критик відгукнувся про роботу оркестру під керівництвом Васильєва [83].

У середині червня для німецьких офіцерів і солдатів була поставлена оперета «В блакитній затоці Неаполя». А 9 червня оперета пройшла і для цивільного населення. В її постановці брали участь українські й німецькі артисти, хор, балет, концерт і група акробатів Монастирських. Відмічено найкраще виконання прологу та третьої дії.

У липні на сцені Сумського драматичного театру з'явився «Вій» М.Гоголя, постановником-режисером якого став художній керівник театру Савицький. Він же зіграв і головну роль Хоми Брута. Виконання цієї ролі отримало схвальні відгуки. Хоча звернено увагу на те, що його образ необхідно зробити простішим, бо у такому виконанні він виглядав занадто аристократично. Відзначено роботу балетмейстера вистави: «рисунки танців – прості, красиві, не позбавлені національних барв». Схвальні відгуки отримав оркестр під керівництвом Васильєва. Загалом, на думку критика, п'єса «зроблена з любов'ю», і враження від неї безперечно гарне [84].

2 червня 1942 відбулася прем'єра першої вистави лялькового театру «По щучому велінню». Його керівником став пан Муха [74]. 31 березня 1943 р. відбулася прем'єра вистави «Кіт у чоботях» [90].

Таким чином, театр став апогеєм культурного життя в місті і області. Але культура була не лише засобом пропаганди. Мистецтво, театр, кіно також виконували розважальну функцію.

ВИСНОВКИ

В роки окупації з пропагандистських міркувань німецька влада дозволила українським діячам розгорнути мережу різних культурних закладів – музеїв, бібліотек, читалень, театрів, кінотеатрів та різноманітних гуртків. Регулюванням усіх питань, пов'язаних з їх діяльністю, у місті займалась Міська управа, в складі якої були створені відповідні відділи.

Важливим джерелом висвітлення громадського і культурного життя міста і регіону стала газета «Сумський вісник».

Приділялася увага усім галузям культурного життя. Відділ освіти і пропаганди намагався стимулювати розвиток театрального, художнього, освітнього, церковного життя в місті. Головною метою такого впливу стала пропаганда. Важливою складовою пропаганди стало введення нових німецьких свят, чи повернення деяких дореволюційних, особливо християнських, свят.

У місті продовжували свою роботу театр, радіо, кіно, поновили діяльність музеї. Кіно та радіо, як і періодичні видання, були основним засобом висвітлення новин з України та світу. У кінотеатрах відбувався показ кінохронік, а проводило трансляцію новин зі ставки фюрера.

Театральне життя було дуже активним, постійно проходили прем'єри, концерти, в яких приймали участь не тільки українські, але й німецькі артисти. В музеях проводилися виставки, зокрема місцевих художників.

Отже, культурно-мистецьке життя в місті в період окупації не зупинялося. Але більшість заходів культурного характеру готувалася під контролем німецького командування і для розваги німецьких вояків. Для простого населення існували численні заборони.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гайдабура В. М. Сценічне мистецтво в Україні періоду німецько-фашистської окупації .Автореф. дис... д-ра мистецтвознав.: 17.00.01 / В.М. Гайдабура; Нац. муз. акад. України ім. П.І.Чайковського. – К., 1999. – 35 с.
2. Гайдабура В.М. Театр між Гітлером і Сталіним. Україна 1941-1944 р. Долі митців/ В.М. Гайдабура. – К.: «Факи», 2004. – 320 с.
3. Дашичев В.И. Банкротство стратегии германского фашизма. Исторические очерки: Документы и материалы/ В.И. Дашичев. – М., 1973.
4. Коваль М.В. «Просвіта» в умовах «нового порядку» (1941-1944)/ М.В. Коваль // Український історичний журнал. – 1995. – № 2. – С. 37-41.
5. Коваль М.В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939-1945рр.)/ М.В. Коваль// Україна крізь віки. – К.: Видавничий дім «Альтенативи», 1999. – Т.12. – 336 с.
6. Корогод Б.Л. Сумська область у роки Великої Вітчизняної війни/ Б.Л. Корогод, Г.І. Корогод, М.І. Логвиненко. – Суми: ВАТ „СОД” видавництво „Козацький вал”, 2003. – 178 с.
7. Косик В. Україна і Німеччина у другій світовій війні/ В. Косик. – Париж-Нью-Йорк, Львів, 1993. – 659 с.
8. Ленська В.В. Фашистська шкільна політика на окупованій території України/ В.В. Ленська // Український історичний журнал. – 1990. – № 10. – С. 81-86
9. Лисенко О.Є. Релігійна ситуація на Україні в 1941-1946 рр. : Автореф. дис... д-ра іст. наук: 07.00.01 / Лисенко Олександр Євгенович ; НАН України, Інститут історії України. - К., 1999. - 35 с.
10. Мюллер Н. Вермахт и оккупация (1941-1944): О роли вермахта и его руководящих органов в осуществлении оккупационного режима на советской территории/ Н. Мюллер/ Пер. с нем. – М., 1974. – 387с.
11. Нестеренко В.А. Театри на Сумщині в роки німецької окупації 1941 – 1943 рр./ В.А. Нестеренко // Матеріали п'ятої Сумської обласної наукової історико-краєзнавчої конференції (20 – 21 листопада 2003 р.). – Ч. II: Історія Сумщини з найдавніших часів до кінця ХІХ ст. Новітня історія Сумщини. – Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2003. – 164 с. – С. 138 – 142;
12. Нестеренко В.А. Становище музеїв та бібліотек у військовій зоні України в 1941 – 1943 роках/ В.А. Нестеренко // Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка. – 2004. – № 8 (76). – С. 66 – 73.
13. Потильчак О.В. Мовне питання в політиці нацистської окупаційної влади в Україні/ О.В. Потильчак // Історія в школі. – 1998. – № 12. – С. 10-13
14. Себта Т.М. Архівні джерела про українські культурні цінності, вивезені нацистами в роки II світової війни:)): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Себта Тетяна Миколаївна. – К., 2000. – 225 с.
15. Сумський вісник. – 11. 01. 1942. – № 5 (26).
16. Сумський вісник. – 07. 01. 1942. – №3 (24).
17. Сумський вісник. – 20. 03. 1942. – №35 (56).

18. Сумський вісник. – 24. 03. 1942. – №37 (58).
19. Сумський вісник. – 12. 04. 1942. – № 44 (65).
20. Сумський вісник. – 19. 06. 1942. – № 73 (94).
21. Сумський вісник. – 25. 07. 1942. – №89 (110).
22. Сумський вісник. – 31. 07. 1942. – №91 (112).
23. Сумський вісник. – 11. 03. 1942. – № 31 (52).
24. Сумський вісник. – 29. 03. 1942. – №39 (60).
25. Сумський вісник. – 05. 04. 1942. – №42 (63).
26. Сумський вісник. – 10. 04. 1942. – №43 (64).
27. Сумський вісник. – 19. 04. 1942. – №47 (68).
28. Сумський вісник. – 15. 05. 1942. – №58 (79).
29. Сумський вісник. – 17. 05. 1942. – №59 (80).
30. Сумський вісник. – 21. 06. 1942. – № 74 (95).
31. Сумський вісник. – 7. 02. 1943. – №17 (194).
32. Сумський вісник. – 28. 04. 1943. – №40 (217).
33. Сумський вісник. – 22. 06. 1943. – №63 (240).
34. Сумський вісник. – 7. 07. 1943. – №69 (248).
35. Сумський вісник. – 6. 08. 1943. – №82 (259).
36. Сумський вісник. – 12. 07. 1942. – № 83 (104).
37. Сумський вісник. – 22. 07. 1942. – №87 (108).
38. Сумський вісник. – 14. 08. 1942. – №97 (118).
39. Сумський вісник. – 21. 05. 1943. – №49 (226).
40. Сумський вісник. – 09. 06. 1943. – №57 (232).
41. Сумський вісник. – 03. 07. 1942р. – № 79 (100).
42. Сумський вісник. – 05. 07. 1942р. – №80 (101).
43. Сумський вісник. – 12. 04. 1942р. – №44 (65).
44. Сумський вісник. – 31. 05. 1942р. – №64 (85).
45. Сумський вісник. – 05. 07. 1942р. – № 80 (101).
46. Сумський вісник. – 08. 02. 1943р. – № 4 (181).
47. Сумський вісник. – 23. 04. 1943р. – №38 (215).
48. Сумський вісник. – 04. 06. 1943р. – №55 (232).
49. Сумський вісник. – 11. 06. 1943р. – № 58 (235).
50. Сумський вісник. – 09. 07. 1943р. – №70 (247).
51. Сумський вісник. – 18. 07. 1943р. – №74 (251).
52. Сумський вісник. – 01. 08. 1943р. – №80 (257).
53. Сумський вісник. – 08. 08. 1943р. – №83 (260).
54. Сумський вісник. – 15. 08. 1943р. – №86 (263).
55. Сумський вісник. – 24. 05. 1942р. – №62 (83).
56. Сумський вісник. – 29. 05. 1942р. – №64 (85).
57. Сумський вісник. – 03. 06. 1942р. – №65 (86).
58. Сумський вісник. – 05. 06. 1942р. – №66 (87).
59. Сумський вісник. – 07. 06. 1942р. – №67 (88).
60. Сумський вісник. – 12. 06. 1942р. – №70 (91).
61. Сумський вісник. – 14. 06. 1942р. – №71 (92).
62. Сумський вісник. – 17. 06. 1942р. – №72 (93).

63. Сумський вісник. – 21. 06. 1942р. – №74 (95).
64. Сумський вісник. – 03. 07. 1942р. – № 79 (100).
65. Сумський вісник. – 15. 07. 1942р. – №84 (105).
66. Сумський вісник. – 09. 01. 1942р. – №4 (25).
67. Сумський вісник. – 08. 03. 1942р. – №29 (50).
68. Сумський вісник. – 13. 03. 1942р. – №31 (52).
69. Сумський вісник. – 18. 03. 1942р. – №34 (55).
70. Сумський вісник. – 24. 04. 1942р. – №49 (70).
71. Сумський вісник. – 03. 06. 1942р. – №65 (86).
72. Сумський вісник. – 05. 06. 1942р. – №66 (87).
73. Сумський вісник. – 12. 06. 1942р. – №70 (91).
74. Сумський вісник. – 21. 06. 1942р. – №74 (95).
75. Сумський вісник. – 10. 07. 1942р. – №82 (103).
76. Сумський вісник. – 02. 08. 1942р. – №92 (113).
77. Сумський вісник. – 29. 01. 1943р. – №13 (190).
78. Сумський вісник. – 03. 02. 1943р. – №15 (192).
79. Сумський вісник. – 24. 03. 1943р. – №25 (202).
80. Сумський вісник. – 09. 04. 1943р. – №32 (209).
81. Сумський вісник. – 14. 05. 1943р. – №46 (223).
82. Сумський вісник. – 26. 05. 1943р. – №52 (229).
83. Сумський вісник. – 13. 06. 1943р. – №59 (236).
84. Сумський вісник. – 14. 07. 1943р. – №72 (249).